

Balti aadli elulaad arveraamatute peeglis

Mõisnikuperekond de la Barre kaubalis- rahalised suhted 1730. ja 1740. aastatel

Hannes Vinnal

Kuigi Eestis on agraarajaloole pööratud suurt tähelepanu, on selle üht olulisemat komponenti – mõisamajandust – ebaühtlaselt uuritud. Esmajoones on käsitlemist leidnud talumajandus ning mõisa ja talu vahelised suhted. Mõisa kui eraldi tootmisüksuse puhul on peamiselt vaadeldud selle naturaalmajanduslikku poolt, kuigi varauusajal omandavad üha olulisema tähenduse kaubalis-rahalisel suhtel. Väga vähe on uuritud mõisamajandust selle kõige otsesemas tähenduses: kuidas sai mõisnik oma sissetulekud ja kuidas need kulutati? Milline oli mõisa kaubatoode ning milliseid kaupu ja teenuseid mõis ise tarbis? Eriti puudulikku käsitlemist on leidnud just mõisa/mõisniku kulutused, sest neid kajastavaid allikaid on säilinud vähe. Üldiselt on mõisamajandust uurides saadud tugineda vaid mõisavalitsejate peetud majapidamisraamatutele, kus ei kajastu mõisniku käsutusse läinud raha kasutamine. Seetõttu on meil siiani vähe aimu, mida tegid mõisnikud mõisapidamisest saadud kasumiga?

Ühe võimaluse nendele küsimustele vastamiseks annavad Karki, Turna ja Eivere mõisate omaniku Christina de la Barre (1702–1777) arveraamatud.¹ Neis raamatutes sisalduvad ülestähendused annavad kronoloogilise

ülevaate kõigi de la Barre perekonna rahaliste sissetulekute ja väljaminekute kohta alates 1732. aasta suvest kuni 1748. aasta lõpuni. Seega võimaldavad Christina de la Barre arveraamatud vaatluse alla võtta ühe aadliperekonna kui majandusüksuse ja vastata küsimustele, kuidas saadi rahalisel sissetulekud ja kuidas need kulutati. Lisaks sellele peegeldub arveraamatutes huvitava nurga alt ka mõisa igapäevaelu ja mõisniku tarbimisharjumused. Seetõttu olen käesolevas artiklis lisaks ülevaatele de la Barre perekonna kaubalis-rahalistest suhetest põhjalikumalt käsitletud ka kahte mõisa elu-olu tahku – mõisniku toidulauda ja heategevust – nii nagu need Christina de la Barre rahalistes kulutustes peegeldusid.

Üldisi arenguid Balti mõisamajanduses 18. sajandil

Euroopa erinevaid sotsiaalseid kihte iseloomustas 17. ja 18. sajandil kiire tarbimisharjumuste moderniseerumine, mida on nimetatud lausa tarbimisrevolutsiooniks. Olulist rolli nendes muutustes etendasid nn. koloniaal-kaubad. Peamiselt Hollandi ja Inglise kompaniide vahendusel voolas Euroopasse üha suu-

¹ Perekond de la Barre sissetulekute ja väljaminekute raamatud (EAA, f. 1352, n. 1, s. 107; EAA, f. 1352, n. 1, s. 108) asuvad Ajalooarhiivis Eivere mõisa fondis. Lisaks on käesolevas artiklis kasutamist leidnud ka Eivere mõisa fondis ja perekond Wrangelli fondis paiknev de la Barre perekonna kirjavahetus, arved, lepingud, kohtumaterjalid, varaloendid jne. Arhiiviviidetes on võimalusel viidatud nii säilikule, lehele kui ka konkreetsele dokumendile. Juhtudel kui säilikus on lehed nummerdamata, on viidatud vaid säilikule ja dokumendile.

remates kogustes eksootilisi kaupu Aasiast ja Uuest Maailmast ning nõudlus nende järele kasvas samas tempos. Paljud kaubad, nagu tubakas, suhkur, tee, kohv ja puuvill, mis veel 17. sajandil olid olnud vaid üksikutele taskukohane luksus, said 18. sajandi jooksul kõrg- ja keskklassi elus igapäevaseks.² Aina suuremat rolli tarbimise kujundamisel hakkas mängima mood. Kasvav nõudlus turul pakutavatele kaupade järele (eriti just luksuskaupade järele, mis lihtsa naturaalmajandusliku eluviisi seisukohalt olid tarbetud) suurendas vajadust raha järele ning tarbimisharjumuste muutus sai oluliseks tõukejõuks kaubalis-rahaliste suhete arengule varauusaegses Euroopas.³

Lääne-Euroopast eeskuju võttev Balti aadel tegi oma elulaadis läbi samasugused muutused ja suuresti just 18. sajandi jooksul omandas mõisa elu-olu oma eksklusiivse härraskultuuri sära. Ka mitmed kaasaegsed autorid nägid 18. sajandit kui murrangut Balti aadli elulaadis ja vastandavad sajandi esimese poole „esivanemate lihtsa ja loomuliku elulaadi” sajandi teisel poolel valitsenud „luksusele ja pillamisele”.⁴ Eriti ilmekalt peegeldab toimunud muutust mõisasüdame välisilme teisenemine. Kui sajandi esimesel poolel olid lihtsad õlgkatustega härrastemajad veel üsna tavalised, siis 18. sajandi teisel poolel muutus mõisasüdamete suurejooneline väljaehitamine üldiseks. Üsna kõnekas on ka Balti kubermangude sisseveo iseloom, mis peegeldab muutusi kõrgkihtide nõudluses. Juba alates 17. sajandi keskpaigast, aga veelgi enam 18. sajandil suurenes märgatavalt luksus- ja koloniaalkaupade sissevedu ja esile kerkisid mitmed uued impordiartiklid, nagu tubakas, suhkur, kohv, tee, portselan jne.

Suur luksuskaupade sissevedu ja eelkõige negatiivne väliskaubanduse bilanss, mille peasüüdlaseks välismaiseid moekaupe peeti, torkas silma ka kaasaegsetele. 1780. aastal on üks anonüümseks jäänud Järvamaa mõisnik kirjutanud, et „just see luksuslik elulaad on peapõhjus, et rohkem kui kolmandik raha galanteriikaupade, ekipaazi ja ebavajalike toiduainete eest välismaale läheb, kui meie kaupade vastu taas sisse tuleb”.⁵ Askeetlike eluviiside poolest tuntud Eesti- ja Liivimaa kindralkuberner Georg von Browne on pärast Eestimaa kubermangu 1784. aasta aruande läbivaatamist kirjutanud: „Mulle on täiesti arusaamatu, kuidas võib ainuüksi kohvi ja tee peale ühe aasta jooksul 25 757 ja vürtside peale 11 272 rubla välja anda. Ka selle üle, et Tallinnasse 6365 rubla eest austreid ja puuvilju sisse veeti, imestan ma väga, kuid ma loodan, et sellest suurem osa läks edasi Peterburi.”⁶

Aadli elutarvete kasv suurendas oluliselt nõudlust raha järele. Ihaldusväärsete kaupade hulk üha kasvas ja selleks, et tarbida, oli vaja raha. Nagu Tiit Rosenberg on rõhutanud, sai nüüd mõisniku eesmärgiks pidevalt suurendada oma rahalisi sissetulekuid, et rahuldada kasvavaid vajadusi nende hüvede järele, mida ei suutnud pakkuda mõisapidamine ja mida sai omandada ainult turul.⁷ See sundis suurendama mõisa kaubatoodangut ja arvestama rohkem turu vajadustega. Aadel orienteerus üha rohkem oma mõisate toodangu müügist saadavale kasumile.

Mõisamajandusest saadav puhaskasum oli nii 17. kui ka 18. sajandil väga suur. Arnold Soom, analüüsides üheteistkümmne peamiselt Rootsi kõrgeaadelile kuulunud mõisa majandust 17. sajandi teisel poolel,

² W. D. Smith. *Consumption and the making of respectability, 1600–1800*. New York, London, 2002, lk. 6–7.

³ R. Reith. *Einleitung. – Luxus und Konsum – eine historische Annäherung*. Herg. R. Reith, T. Meyer. – *Cottbuser Studien zur Geschichte von Technik, Arbeit und Umwelt*. Band 21. Münster, New York, München, Berlin, 2003, lk. 14–15.

⁴ J. Kakk. Bauer und Baron im Baltikum. Versuch einer historisch-phänomenologischen Studie zum Thema „Gutsherrschaft in den Ostseeprovinzen”. Tallinn, 1999, lk. 64.

⁵ A. von Gernet. *Die Estländische Luxusordnung von 1780*. – *Baltische Monatsschrift*. 58. Riga, 1904, lk. 164.

⁶ J. Kakk. Rahutused ja reformid. Talupoegade klassivõitlus ja mõisnike agraarpoliitika Eestis XVIII ja XIX sajandi vahetusel (1790–1810). Tallinn, 1961, lk. 200.

⁷ T. Rosenberg. Tumulane mõisa majandus aastail 1722–1777. – *Ajaloolaseid töid VI*. TÜ ajalooringi kogumik. Tartu, 1977, lk. 85.

jõudis järeltulele, et puhaskasum moodustas neis mõisates 53%–86% sissetulekust. Seega olid mõisa administratiiv- ja majanduskulud (mõisa ametimeeste ja käsitöölise palgad, jooksvad majapidamiskulud ja maksud riigile, kirikule ning rüütelkonna kassasse) suhteliselt väikesed ja lõviosa sissetulekust läks feodaali isiklikuks tarbimiseks.⁸ Rootsi arhiivi assessor Nils Reinhold Broockmann, kes 1754. aastal Balti kubermangude kaudu Venemaale reisis, on oma reisipäevikusse märkinud, et 20–30 adramaa suurune mõis Eestimaal toob aastas sisse umbes 200–300 rubla ja seejuures nõuavad kulutused majapidamisele vaid 40–60 rubla.⁹ Seega läks Broockmanni hinnangul ligikaudu 80% kogutulust mõisnikupere „seisusekohaseks eluks”. Tumala mõisas läks perioodil 1767–1769 mõisniku isiklikeks kulutusteks 69% ning mõisa administratiiv- ja majandamiskuludeks 31% rahalistest sissetulekutest.¹⁰ Mõisate nii suur puhaskasum oli võimalik üksnes tänu pärisoriste talupoegade tasuta tööjõule. Kui võtta arvesse 17. sajandi II poolel kehtinud töötasude määrad, ei oleks Arnold Soomi hinnangul tolleaegne mõisamajandus vaba tööjõuturu tingimustes end üldse ära tasunud.¹¹

Mitmed ajaloolased on rõhutanud eba-proportsionaalselt suuri tarbimiskulutusi „vana korra” aegsel Prantsusmaal: liiga palju investeeriti staatusesümbolitesse ja liiga vähe tootmisvõimsustesse.¹² Sama võib öelda ka 18. sajandi Balti mõisamajanduse kohta, kus majandusliku kandevõime kasv ei suutnud sageli sammu pidada suurenevate tarbimiskuludega. See tõi kaasa aadlike võlakoozmuse kiire kasvu, mis omakorda veelgi suurendas mõisniku sõltuvust turust, kuna mõisamajan-

dus oli koormatud iga-aastaste intressimaksetega. Kui varem tähendas halb saagiaasta või madalad turuhinnad jooksvate tulude kahanemist, siis nüüd võis mõisnik jääda ka kahjumisse.¹³ 1780.–1790. aastatel leidiski aset esimene tõsine mõisate pankrotistumise laine. Üha süvenevad majandusraskused tõstsid üles küsimuse kogu senise pärisorjusel põhineva mõisamajanduse otstarbekusest ja avasid ühe tegurina tee 19. sajandi agrarreformidele.

Perekond de la Barre

Lääne-Prantsusmaalt Poitou provintsist pärit iidse ja nimeka de la Barre suguvõsa Liivimaa harule alusepanija on Wilhelm de la Barre. Ta sattus Liivimaale Poola sõjaväeteenistuses olles, kuid vahetas 1618. aastal poolt ja jõudis Rootsi teenistuses kindralmajori auastmeni.¹⁴ 1625. aastal doneeris Gustav II Adolf talle Härgmäe linnuselääni, mis 17. sajandi lõpul moodustas kokku 48 adramaa suuruse Härgmäe kihelkonna Karki (*Karkell*), Turna (*Turneshof*), Oomuli (*Homeln*) ja Härgmäe (*Ermes*) mõisatega.¹⁵ Reduktsiooni käigus kaotas de la Barre perekond oma valdused, kuid 1724. aasta algul tagastati mõisad Wilhelm de la Barre kahele pojapojale – Liivimaa maanõunikule Wilhelm Friedrich de la Barrele ja ooberst Robert Friedrich de la Barrele.¹⁶ Seejuures läksid Robert Friedrichi valdusesse Karki ja Turna mõisad kokku 21 adramaaga.

Tragunirügemendi ooberst Robert Friedrich de la Barre viibis restitutsiooniprotsessi ajal teenistuskohustuste tõttu Soomes, kus ta 2. aprillil 1723. aastal abiellus Dalarna kuber-

⁸ A. Soom. Der Herrenhof in Estland im 17. Jahrhundert. Lund, 1954, lk. 344–373.

⁹ Samas, S 374.

¹⁰ T. Rosenberg. Tumala mõisa majandus, lk. 88.

¹¹ A. Soom. Der Herrenhof in Estland, lk. 378.

¹² R. Reith. Einleitung, lk. 16.

¹³ Eesti majandusajalugu. I osa. Toim. H. Sepp, O. Liiv, J. Vasar. Tartu, 1937, lk. 288.

¹⁴ A. W. Hupel. Nordische Miscellaneen. 15–17 Stück. Materialien zu einer liefländischen Adelsgeschichte, nach der bey der letzten dasigen Matrikul-Commission angenommenen Ordnung. Riga, 1788, lk. 457–458.

¹⁵ H. Hagemeister. Materialien zu einer Geschichte der Landgüter Livlands. I Theil. Riga, 1836, lk. 289.

¹⁶ EAA, f. 2057, n. 1, s. 29, l. 93 (Ajaline ülevaade de la Barrede maavalduse õiguslikust kuuluvusest). Töös on läbivalt kasutatud juuliuse kalendrit.

neri noore lese Christina Appelmänniga.¹⁷ Christina pärines Olsböle mõisast Tenhola kihelkonnast Lääne-Soomest, kus ta oli sündinud 1702. aastal kindralmajor Hans Johann Gyllenloodi tütreana.¹⁸ Tema ema Sophie Elisabeth Stael von Holstein pärines Eestimaalt Anija mõisast.¹⁹ 1727. aastal tulid Robert Friedrich ja Christina de la Barre Liivimaale ja asusid elama Karki mõisa.²⁰ Nendega olid kaasas tütre Renata Johanna ja Anna Elisabeth. Kolmas tütar Ulrika Elionora sündis juba Karki mõisas 1728. aastal.²¹

1732. aasta suvi kujunes de la Barre perekonnale raskeks – lühikese ajavahemiku jooksul suri nii perekonna noorim tütar Sophia Helena kui ka Robert Friedrich de la Barre.²² 30-aastane Christina de la Barre oli taas lese seisuses ja pidi perekonna majandusajad enda õlgadele võtma. Seejuures, nagu ta hiljem kirjutab, oli nende majapidamine pärast mehe surma „sellises kurvas olukorras, nagu ta [Robert Friedrich] seal asjad jätnud oli”.²³ Siiski oli Robert Friedrich endast maha jätnud üsna suure varanduse, mis kindlustas Christinale ja ta kolmele tütrele seisusekohase elu. Pärast mehe surma hindas Christina

de la Barre perekonna vallasvara väärtuseks ligikaudu 3500 taalrit.²⁴ Abikaasast maha jäänud võlakirju oli 5500 taalri väärtuses.²⁵ Karki ja Turna mõisade kogusuuruseks oli 1731. aasta revisjoni ajal 21 ¼ adramaad.²⁶ 1736. aastal suurendas Christina veelgi perekonna maavaldusi, ostes Georg Johann von Bockilt 6400 taalri eest väikese 8-adramaalise Eivere mõisa Anna kihelkonnas Paide lähedal.²⁷

De la Barre perekonna vaimsetest hoiakutest rääkides on oluliseks märksõnaks pietism, mis avaldas Põhjasõja-järgsetel aastakümnetel Baltikumi vaimuelule suurt mõju. Robert Friedrich oli Härgmäe kiriku patronaadihärana 1730. aastal kohalikuks pastoriks kutsunud Friedrich Bernhard Blaufussi, kes oli pietismi mõjukaima esindaja August Hermann Francke endine erasekretär.²⁸ Blaufuss oli kirjavahetuses ka vennastekogude liikumise keskuse Herrnhutiga.²⁹ Eivere omanikuks saades toetas Christina de la Barre pietist Peter Friedrich Bornwasserit Anna ja Paide pastori kohale saamisel.³⁰ Võimalik, et Christina suhtlusringkonda kuulus ka vaid paarikümne versta kaugusel elanud Volmari kroonumõisa rentnik Magdalena Elisabeth von Hallart, kes

¹⁷ Erinevatel andmetel abiellus Christina Gyllenlood 1718. või 1719. aastal, olles ise kõige rohkem vaid 17-aastane, endast ligi kolm korda vanema Dalarna kubeneri Gustaf Gabriel Appelmänniga (1656–1721). (Svenskt biografiskt lexikon. Band 2. Red. B. Boëthius. Stockholm, 1920, lk. 98–99).

¹⁸ [http://gamma.nic.fi/~wirmaila/muutsuvut/juusteen/juusteenjal5polvt11.html]. 9.05.2007.

¹⁹ Genealogisches Handbuch der baltischen Ritterschaften. Teil II. I: Estland. Görlitz, 1931, lk. 364.

²⁰ EAA, f. 1352, n. 1, s. 57 (C. de la Barre kiri Liivimaa õuekohtu viitsepresidendile, ca 1754).

²¹ EAA, f. 1850, n. 1, s. 48 (perekond de la Barre sugupuu).

²² EAA 1352-1-68 (Sophia Helena ja Robert Friedrich de la Barre surmateade).

²³ EAA, f. 1352, n. 1, s. 57 (C. de la Barre kiri Liivimaa õuekohtu viitsepresidendile, ca 1754).

²⁴ EAA, f. 1352, n. 1, s. 85, l. 1–15 (Oberst de la Barrest maha jäänud vallasvara nimistu, 28. juuli 1732). – 1732. aastal koostatud varaloend sisaldab muu hulgas märkmeid vara rahalise väärtuse ja selle hilisema saatuse kohta, mis nii käekirja kui ka sisu põhjal on kindlalt omistatavad Christina de la Barrele. Märkmed pärinevad tõenäoliselt 1753. aastast ja on kirja pandud seoses kohtuprotsessiga Christina ja tema väimeeste Stael von Holsteini ja von Bergi vahel. Oma mehest maha jäänud vara rahalist väärtust on Christina hinnanud järgmiselt: juveelid, hõbe- ja kuldesemed – 500, raha – 140, tina – 20, messing – 30, vask – 90, plekk – 10, raud – 50, rõivad – 200, voodiriided – 90, linased riided – 90, lõng ja lina – 77, majakraam – 200, maalid – 20, keraamika – 10, püssid – 40, sõiduvahendid – 300, nahkesemed – 30, koduloomad – 1600 ja raamatud – 13 taalrit.

²⁵ Võlgade sissenõudmine osutus ilmselt keeruliseks juriidiliseks probleemiks, sest Christina enda sõnustis õnnestus tal alles 1737. aastaks kuue advokaadi abiga enamik rahast kätte saada – EAA, f. 1352, n. 1, s. 57 (C. de la Barre kiri Liivimaa õuekohtu viitsepresidendile, ca 1754).

²⁶ EAA, f. 1352, n. 1, s. 7 (Karki ja Turna mõisate riigimaksude arvestusleht, 10. veebruar 1732).

²⁷ EAA, f. 1352, n. 1, s. 13, l. 1–4 (Eivere mõisa ostu-müügi eelleping, Purdi mõis, 25. september 1736).

²⁸ M. Laur. Pietism 18. sajandi Baltikumis. – Õpetatud Eesti Seltsi aastaraamat 1988–1993. Tartu, 1995, lk. 165.

²⁹ O. Sild. August Hermann Francke mõjud meie maal. Tartu, 1928, lk. 64.

³⁰ EAA, f. 1352, n. 1, s. 40 (Christan Friedrich Mickwitzi kiri Christina de la Barrele, Tallinn, 27. november 1738).

oli vennasteliikumise keskseid tegelasi Baltikumis.³¹ Vähemalt olid kahe mõisa vahel majanduslikud sidemed.³² Christina de la Barre suri 1777. aastal Eivere mõisas 75 aasta vanuses, olles teadaolevalt viimane de la Barre nime kandja Balti kubermangudes.³³

Perekonna rahalised sissetulekud

De la Barre perekonna rahaliste sissetulekute allikad võib üldises plaanis jagada nelja suurde rühma: põllumajandussaaduste müük, kõrtsipidamine, talupoegade rahalised andamid ja muud tuluallikad, mis ei ole otseselt seotud mõisapidamisega. Seejuures kõikus

perekonna rahaliste sissetulekute suurus kõigi nende rühmade lõikes väga tugevasti. Kui näiteks 1737. aastal laekus perekonna kassasse 7443 taalrit, siis 1742. aastal vaid 301 taalrit.³⁴ Keskmine sissetulek aastas oli 1729 taalrit. Rahalisi sissetulekuid, eriti põllumajandussaaduste turustamisest saadud tulusid mõjutas tugevalt ilmastik. Sulev Vahtre on toonud 1730.–1740. aastaid esile kui ilmastiku poolest eriti ebasoodsat perioodi põllumajandusele. Ridamisi oli erakordselt külmi talvi ja põuaseid või ebaharilikult jahedaid suvesid.³⁵ Aastaid 1741–1742, mida juba kaasajal nimetati „suureks näljahädaks”, on Eesti ajalookirjanduses üldiselt peetud 18. sajandi üheks raskemaks ikaldusajaks.³⁶

Mõisnikeperekond de la Barre rahaliste sissetulekute struktuur 1733–1748 (albertustaalrites).³⁷

		1733-1736	1737-1740	1741-1744	1745-1748	Kokku	%	%
Põllu- majandus- ja metsandus- saadused	Rukis	3101	3882	1014	1542	9539	34,5	48,6
	Kaer	13	284		6	303	1,1	
	Linnased	475	770		198	1443	5,2	
	Lina	179	130	80		467	1,7	
	Kanep	78						
	Linaseemned	189				189	0,7	
	Viin	198	121			319	1,2	
	Muud taimekasvatussaadused	171	405	16		592	2,1	
	Või	266	176			442	1,6	
	Muud loomakasvatussaadused	50	43			93	0,3	
	Palgid	48	20			68	0,2	
Kõrtsi- pidamine	Õlu	961	419	464	409	3204	11,6	11,6
	Viin		223	474				
	Tubakas		172	82				

³¹ O. Sild. August Hermann Francke mõjud meie maal, lk. 166.

³² De la Barre perekonna rahaliste sissetulekute ja väljaminekute raamatute (EAA, f. 1352, n. 1, s. 7; EAA, f. 1352, n. 1, s. 8) andmetel ostis Christina de la Barre mitmel korral Volmari mõisast tubakat.

³³ EAA, f. 854, n. 1, s. 1093 (märkmed de la Barrede perekonna kohta).

³⁴ 1 albertustaal = 80 hõbeööri = 1,10 kuni 1,15 rubla (riikliku kursi järgi oli taalri ja rubla väärtus võrdne, kuid tegelikult taalri väärtus rubla suhtes tõusis kogu 18. sajandi jooksul).

³⁵ S. Vahtre. Ilmastikuoludest Eestis XVIII ja XIX sajandil (kuni 1870. a.) ja nende mõjust põllumajandusele ja talurahva olukorrale. – Eesti NSV ajaloo küsimusi. VI osa. Tartu Riikliku Ülikooli toimetised. 258. Tartu, 1970, lk. 142.

³⁶ M. Seppel. Näljaabi Liivi- ja Eestimaal 17. sajandist 19. sajandi alguseni. Dissertationes Historiae Universitatis Tartuensis 15. Tartu, 2008, lk. 48.

Talupoegade rahalised andamid		170	164	76	33	443	1,6	1,6
Muud sissetulekud	Rent		700	1035	1050	2785	10,1	38,2
	Raha võlgnikelt	1530	6133			7663	27,7	
	Muu	106	13			119	0,4	
Kokku		7535	13655	3241	3238	27669	100	100

Nagu enamikul mõisaomanikel, tuli ka de la Barrede olulisim osa rahalisest sissetulekust mõisate põllumajandussaaduste turustamisest. Hulgikaubana müüdi mõisa toodangut nii Riia kui ka Tallinna kaupmeestele, õlut ja viina turustati peamiselt jaekaubana mõisa enda kõrtsides. Kahjuks ei luba allikad kindlaks teha, kui suur osa põllumajandussaadustest turustati, sest pole teada, kui suur oli põllumajandussaaduste sissetulek aastate lõikes. Karki mõisa puhul heidab sellele küsimusele siiski teatavat valgust aastatel 1733–1735 peetud aidaraamat.³⁸ Sellest selgub, et 1753 vakast rukkist, mis 1734. aasta jooksul mõisa aidast välja anti, läks müügiks 69% ja viinapõletamiseks 6%. 553 vakast kaerast läks müügiks 48% ja viinapõletamiseks 3%. 416 vakast odrast läks 46% linnaste tegemiseks, müügiks ei läinud midagi. 454 vakast linnastest läks 50% õllepruulimiseks, 22% müügiks ja 5% viinapõletamiseks. Teistest 1734. aasta jooksul aidast välja antud taimekasvatussaadustest, nagu suvi- ja talinisu, jahu, tangud, oad, herned ning tatar, ei läinud müügiks midagi.

Kõige olulisem sissetulekuallikas oli rukki müük. Vaid 1742. aastal ei ole suure näljahäda tõttu rukist müügiks jätkunud. Rukki müügihind oli kogu vaadeldaval perioodil üsna stabiilne – vakk rukist müüdi üldiselt ½ taalri eest. Erakordselt suurt tulu saadi rukki müügist 1740. aastal, mil õnnestus müüa suur

kogus tavapärasest poole kõrgema hinnaga. See näitab ilmekalt, kui otseselt sõltus mõisniku rahakott turu kõikumistest ja tehingute õnnestumistest. Ka näljahäda-aastatel 1741–1743 müüdi rukist tavalisest kõrgema hinnaga ($\frac{3}{4}$ –1 taaler vakk), kuid tulu jäi siiski väikeseks, sest müügiks jätkus vilja vähe. Silmapaistvalt madalad olid kõigi teraviljade hinnad 1739. aastal. Rukki kõrval oli tähtsaimaks hulgikaubaartikliks linnasteks töödeldud oder, mille müügihind oli üsna stabiilselt ½ taalrit vaka eest. Teistel taimekasvatussaadustel – kaer, nisu, lina, linaseemned ja kanep – oli rahaliste sissetulekute kujunemisel tagasihoidlik osa.

1732. aasta varaloendi järgi oli Karki ja Turna mõisates kokku 100 lehma.³⁹ Nii suur kari võimaldas regulaarselt ja küllaltki suurtes kogustes turustada võid. Aastas müüdi keskmiselt 5–6 tündrit võid, kusjuures ühe tündri müügihind kõikus 9 ja 12 taalri vahel. Pärast 1740. aastat võid enam müüdnud ei ole – ilmselt oli suurem või tootmine seotud vaid Turna mõisaga, mis 1739. aastal välja renditi. Muude loomakasvatussaaduste, peamiselt villa ja lõnga turustamine oli juhuslikku laadi. Põllumajandussaaduste kõrval müüdi kahel korral ka palke.⁴⁰

Märkimisväärse osa perekonna sissetulekutest andis kõrtsipidamine. Karki mõisas oli kuni 1744. aastani kaks kõrtsi, siis rajati ka kolmas. Turna ja Eivere mõisas oli kummaski

³⁷ Tabel on koostatud de la Barrede perekonna sissetulekute ja väljaminekute raamatute (EAA, f. 1352, n. 1, s. 107; EAA, f. 1352, n. 1, s. 8) põhjal.

³⁸ EAA, f. 1532, n. 1, s. 109, l. 1–23 (Karki mõisa aidaraamat 1733–1735).

³⁹ 1732. aastal oli Turna ja Karki mõisates kokku 100 lehma, 80 hargja ja 70 noorlooma. Nende väärtuseks hinnati 1000 taalrit. Lisaks oli mõisates veel 80 lammast, 40 kitse, 40 emist, 40 hane, 20 kalkunit. Nende väärtuseks hinnati kokku 100 taalrit. Loomade arvu esitusviisi tõttu (loendatud on vaid täiskümmelised) tuleb neid arve tõenäoliselt võtta kui ligikaudseid. – EAA, f. 1352, n. 1, s. 85, l. 11p (Oberst de la Barrest surma järel koostatud vallasvara nimistu, 28. juuli 1732).

⁴⁰ EAA, f. 1352, n. 1, s. 107, l. 9p (Perekond de la Barre sissetulekute ja väljaminekute raamat 1732–1738, 1734. a. sissekanne); samas, l. 24p (1737. a. sissekanne).

üks kõrts. Nendes kõrtsides laekus tulused nii õlle ja viina kui ka tubaka müügi pealt. Kõrtside käive kõikus tugevasti. Kui 1739. aastal müüdi Karki ja Eivere kõrtsides 84 vaati õlut, siis järgmisel aastal vaid 26 vaati. Üldise tendentsina joonistub välja viina kasvav osatähtsus kõrtside müügiartiklina. Kui perioodil 1737–1740 tuli kõrtside rahalistest sissetulekutest keskmiselt 52% õlle, 27% viina ja 21% tubaka müügist, siis perioodil 1741–1744 olid need protsendid vastavalt 45, 47 ja 8.⁴¹ Huvi on märkida, et suure näljahäda aastatel 1741–1742 alkoholi ja tubaka käive kõrtsides ei vähenenud, vaid suurenes. Nendel aastatel tuli pea kogu mõisamajapidamise sissetulek kõrtsidest. Üldiselt võibki kõrtsindust pidada de la Barre perekonna kõige stabiilsemaks rahaliste sissetulekute allikaks.

Kõrtsipidamise kasumlikkus seisnes selles, et alkoholsete jookide müügihind oli tunduvalt kõrgem kui nende valmistamiseks kulunud toorproduktide hind ja vilja töötlemine alkoholiks ei nõudnud mõisnikult olulisi täiendavaid kulutusi. Kui arvestada, et 18. sajandil saadi ühest vakast rukkist vähemalt 10 toopi viina, saab välja arvutada viina tootmise kasumlikkuse de la Barre majapidamises.⁴² Pea kogu vaadeldaval perioodil oli toobi viina hinnaks Karki, Turna ja Eivere kõrtsides 10 ööri ehk 10 toobi müügi eest saadi 1¼ taalrit. Vaka rukki müügi eest saadi keskmiselt vaid ½ taalrit. Sellise arvutuse järgi oli viina tootmine ja selle turustamine kõrtsides 2,5 korda tulusam kui tooraine müümine.⁴³

Õlle valmistamise kasumlikkus oli madalam. Tüüdi õlle hind kõrtsides oli stabiilselt 1 taaler ja 10 ööri. Vassili Dorošenko andmetel kulus ühe tüüdi õlle valmistamiseks keskmiselt 1,12 vakka otri.⁴⁴ Selle koguse otrade müük oleks de la Barre mõisates sisse toonud keskmiselt 55 ööri. Seega oli õlle tootmine ligikaudu 1,6 korda tulusam kui odra töötlemata kujul müümine.

Talupoegade rahalised andamid moodustasid kogu sissetulekust väga väikese osa ja need laekusid ebaregulaarselt, kuna ilmselt tasuti osadel aastatel rahalised koormised naturaalandamites. Rahamaksuna tasuti mõisale osa statsioonist. Lisaks maksid Karki ja Turna talupojad igal aastal kokku 15 taalrit nn. postiraha (*postirung geld*) Lugaži (*Luhde*) postijaama ülalpidamiseks. Kahel korral esines ka naturaalandamite asendamist rahaga.⁴⁵

Suur osa de la Barrede rahalistest sissetulekutest ei tulnud otseselt mõisapidamisest. 1730. aastatel olid sissetulekutes olulisel kohal võlgnikelt sisse nõutud raha ja võlaintressid.⁴⁶ Üksikutel aastatel laekus lississetulekuid ka juhuslikku laadi allikatest. Näiteks müüdi 1733. aastal 54 naela vana tina, millest saadi 8 taalrit ja 8 ööri.⁴⁷

Kui võtta lähema vaatluse alla rahaliste sissetulekute suurus aastate lõikes, torkab silma, et 1740. aastatel olid sissetulekud tunduvalt väiksemad kui eelneval kümnendil. Eelkõige olid kahanenud põllumajandussaaduste müügist laekunud tulud. Selle üks

⁴¹ Siinjuures on oluline arvestada, et kõrtsides ei müüdnud alkoholi mitte ainult raha, vaid ka vilja eest. Näiteks laekus Karki mõisa aita 1733. aastal 4 tünni õlle eest 5 1/3 vakka otri. – EAA, f. 1532, n. 1, s. 109, l. 1–23 (Karki mõisa aidaraamat 1733–1735).

⁴² Eesti talurahva ajalugu. Peatoim. J. Kahk. Tallinn, 1992, lk. 423.

⁴³ See tulemus on väga ligikaudne juba ainuüksi sellepärast, et viina põletamiseks ei kasutatud mitte ainult rukkist. Karki mõisa aidaraamatu järgi läks 1734. aastal viina põletamiseks 100 vakka rukkist, 24 vakka linnaseid, 16 vakka kaeru ja 2 vakka jahu. – EAA, f. 1532, n. 1, s. 109, l. 1–18 (Karki mõisa aidaraamat 1733–1735).

⁴⁴ V. V. Dorošenko. Myza i rynek. Xozjajstvo Rižkoj iezuitskoj kollegii na rubeže XVI i XVIII vv. Riga, 1973, lk. 99–100.

⁴⁵ EAA, f. 1352, n. 1, s. 7, l. 24p (Perekond de la Barre sissetulekute ja väljaminekute raamat 1732–1738, 1737. a. sissekanne).

⁴⁶ Robert Friedrich de la Barre oli ühte Hamburgi pank paigutanud 4000 taalrit, millelt laekus igal aastal intresse 107 taalri väärtuses. Kogu selle kapitali võttis Christina de la Barre välja 1737. aastal, et osta Eivere mõis. – EAA, f. 1352, n. 1, s. 95 (R. W. von Bergi ja C. F. Stael von Holsteini koostatud spetsifikatsioon nende ämma C. de la Barre vastu R. F. de la Barrest maha jäänud kapitali asjus, Karki, 10. veebruar 1752).

⁴⁷ EAA, f. 1352, n. 1, s. 107, l. 3p (Perekond de la Barre sissetulekute ja väljaminekute raamat 1732–1738, 1733. a. sissekanne).

põhjuseid oli kindlasti raske ikaldus kümnenendi algul. Teiseks ja määravamaks põhjuseks oli aga Turna (1739) ja Eivere (1742) mõisate väljarentimine. Kui üldiselt renditi rüütlimõisate adramaid 80–100 taalri eest⁴⁸, siis Christina de la Barre andis oma väimees-tele Carl Friedrich Stael von Holsteinile ja Reinhold Wilhelm von Bergile maa rendile palju soodsamalt (350 taalrit Turna ja 250 rubla Eivere rent) ja põllumajandussaaduste müügist saamata jäänud tulused saadud rendisummad kaugeltki ei korvanud. Lisaks sellele maksis Eivere rentnik von Berg rendi ära vaid esimesel aastal. Pärast seda ei näinud Christina de la Barre oma sõnade järgi „4 aasta jooksul mitte ainsatki kopikat”.⁴⁹

Perekonna rahalised väljaminekud

Üldjoontes võib eristada rahalisi kulutusi kaupade ostuks, tööde ja teenuste eest tasumiseks ning muid väljaminekuid (mitmesugused maksud, heategevus, võlakustutused jne.). Ligi poole väljaminekutest moodustavad erinevate kaubaartiklitega seotud tarbimiskulud. Seejuures ei ole kaupade tarbijaks olnud mitte ainult mõisniku perekond – teatav osa läks ka mõisa ametimeestele ja teenijaskonnale. Mõningaid kaubaartikleid, eelkõige tubakat,

soola ja rauda, on ilmselt müüdnud edasi ka talupoegadele. Domineerisid siiski aadliperekonna isiklikuks tarbeks läinud import- ja luksuskabud. Ligikaudu ½ kaupade hankimiseks kulunud rahast kulus erinevate tekstiilide ostuks. Valmisriietest on sageli ostetud sukki ja kindaid, aga ka kübaraid ja parukaid. Ostetud on ka hinnalisi karusnahku (sooblinahast kraesid ja hermeliini). Suuri kulutusi tehti väärisesemetele, seejuures on 16 aasta jooksul pärlite (*echte perlen*) ostuks kulunud koguni 563 taalrit.⁵⁰ Sagedaseks kuluartiklikuks olid laua- ja kööginõud. Toiduainetele kulunud rahast läks enamik mitut sorti veinide ja kohvi, tee ning suhkru peale. Üllatavalt palju raha on kulutatud ravimite (*medicamenten*) ostuks.⁵¹ Sageli osteti ka raamatuid, millest tuleb lähemalt juttu allpool. Kogu vaatlusaluse perioodi vältel soetati ka 14 hobust ja üks vasikas. Unikaalsematest ostudest võiks mainida kahte gloobust (kokku 6 taalrit)⁵² ja üht klavipilli (*Clavier*; 16 taalrit).⁵³ Üks suurimaid ühekordseid väljaminekuid oli major Lamsdorffilt 150 taalri eest ostetud tõld.⁵⁴ Rahalisi väljaminekuid nõudsid ka majapidamiskraam (tööriistad, viinaköögi sisseseade jne.) ja ehitusmaterjalid (lauamaterjal, lubi, katuse- ja kahhelkivid), kuid võrreldes mõisniku isiklikuks tarbeks läinud summadega olid need kulutused väiksed.

⁴⁸ M. Laur. Eesti ala valitsemine 18. sajandil (1710–1789). Tartu, 2000, lk. 176.

⁴⁹ EAA, f. 1352, n. 1, s. 57 (C. de la Barre kiri Liivimaa õuekohtu viitsepresidendile, ca 1754).

⁵⁰ Tõenäoliselt läks suur osa soetatud väärisesemetest mõisaproua kolmele tütrele kaasavaraks. Nimelt on 1751. aastal puhkenud kohtutüli materjalide seas huvitav kiri, milles Christina de la Barre väidab, et oma esimeselt mehelt Gustaf Gabriel Appelmännilt päris ta üle 100 loodi hõbedat. Selle pidi ta andma oma vanimale tütrele Renata Johannale, kes muidu talle „ei andnud ööl ega päeval rahu”. Lisaks oli Christina de la Barre oma sõnade järgi ostanud ka teistele tütardele hõbedat. Samuti olid kõik kolm tütart saanud ühe paari teemantidega kõrvarõngaid ja ühe nõõri (*schnur*) ehtsaid pärleid ning muid pisiasju. – EAA, f. 1352, n. 1, s. 57 (C. de la Barre kiri Liivimaa õuekohtu viitsepresidendile, ca 1754).

⁵¹ Christina de la Barre peamisteks varustajateks selles vallas olid Riia linnaarstid Nicolaus Martini ja Joachim Gebhart Himsel.

⁵² EAA, f. 1352, n. 1, s. 107, l. 27 (Perekond de la Barre sissetulekute ja väljaminekute raamat 1732–1738, 1737. a. sissekanne).

⁵³ Samas, l. 34 (1738. a. sissekanne).

⁵⁴ EAA, f. 1352, n. 1, s. 108, l. 7 (Perekond de la Barre sissetulekute ja väljaminekute raamat 1739–1748, 1741. a. sissekanne).

⁵⁵ Tabel on koostatud de la Barrede perekonna sissetulekute ja väljaminekute raamatute (EAA, f. 1352, n. 1, s. 107; EAA, f. 1352, n. 1, s. 8) ja perekonna arvepidamisdokumentide (EAA, f. 1352, n. 1, s. 110) põhjal.

⁵⁶ Kraamkaubad ehk nn. Nürnbergi kraam (*nürnbergi kram*) – eelkõige metallist või metalli sisaldav majapidamiskraam ja tööstuskaubad (naelad, uksehinged,ööriistad, nõelad, plekktoosid jne.).

⁵⁷ Erinevatele kaupadele tehtud kulutused on kokku arvestatud (näiteks: *vor wein, taback und 5 el taft bezahlt*).

⁵⁸ Arved, mille puhul ei ole teada, mille eest tasuti.

Mõisnikeperekond de la Barre rahaliste väljaminekute struktuur 1733–1748
(albertustaalrites).⁵⁵

		1733- 1736	1737- 1740	1741- 1744	1745- 1748	Kokku	%	%
Kaubad	Tubakas	30	112	69	33	244	0,7	47,1
	Sool	4	22	50	51	127	0,4	
	Tee, kohv ja suhkur	21	44	75	359	499	1,5	
	Alkohol	82	117	191	231	621	1,9	
	Muud toiduained	33	30	108	244	415	1,2	
	Tekstiilid, rõivad ja karusnahad	293	578	949	1352	3172	9,5	
	Väärisesemed	144	328	319	554	1345	4,0	
	Laua- ja kööginõud	28	152	70	97	347	1,0	
	Nn. kraamkaubad ⁵⁶	99	119	136	121	475	1,4	
	Ravimid ja kemikaalid	170	293	184	127	774	2,3	
	Trükised	115	191	69	38	413	1,2	
	Raud ja teras	33	25	9		67	0,2	
	Ehitusmaterjalid	142	25	15		182	0,6	
	Loomad	42	169		130	341	1,0	
	Muud kaubad	105	140	300	198	743	2,2	
	Kokku arvestatud arved ⁵⁷	125	54	406	846	1431	4,3	
	Kaupmeestele tasutud arved ⁵⁸	1572	1562	668	772	4574	13,7	
Tööd ja teenused	Posti- ja asjaajamiskulud	58	96	6	14	174	0,5	14,0
	Mõisateenistujate palgad	294	161	34	100	589	1,8	
	Ametimeeste palgad	333	373	55	528	1289	3,9	
	Töötasu rätsepattele	99	107	62	65	333	1,0	
	Töötasu kingseppadele	7	20	14	45	86	0,3	
	Töötasu aadrilaskjatele	33	19	7	20	79	0,3	
	Muud töötasud	603	283	546	637	2069	6,2	
Reisikulud ⁵⁹		168	283	349	674	1474	4,4	4,4
Muud kulutused	Võlakustutused	2506				2506	7,5	34,5
	Eivere mõisa ost		6400			6400	19,2	
	Heategevus ja rahalised kingitused	80	254	107	175	616	1,9	
	Maks kirikule	24	24	28		76	0,3	
	Maks rüütelkonna kassasse	39	23	18	6	86	0,3	
	Maks riigile	307	382	477	271	1437	4,3	
	Muud kulutused	32	3		286	321	1,0	
Kokku		7621	12389	5321	7974	33305	100	100

Kuigi Christina de la Barre valdused asusid tunduvalt lähemal Riiale kui Tallinnale, varustasid teda erinevate kaupadega siiski

peamiselt Tallinna kaupmehed. Kõige sagedamini esinevad arveraamatutes Tallinna suurkaupmeeste Georg Friedrich Ludloff ja

⁵⁹ Kuna arveraamatutes on reisidel tehtud kulutused transpordile, majutusele, söögile jm. märgitud üldjuhul kokkuvõtlikult, siis tuleb seda kulutuste rühma vaadelda iseseisvana, kuigi sisuliselt peaks see jagunema kaupade, tööde ja teenuste ning muude kulutuste vahel.

Hans Jacob Eggersi nimed. Paaril korral on kaupu tellitud otse välismaalt – näiteks on 1748. aastal Saksamaalt saabunud kaupade eest tasutud 303 taalrit.⁶⁰ Erinevaid pisasju (*kleingkeiten*) on ostetud sageli vene rändkaupmeestelt. Ilmselt on regulaarselt sisseoste tehtud ka turgudel ja laatadel, kuigi seda kinnitab vaid üks arveraamatu sissekanne.⁶¹

Teine, märksa väiksem kulutuste grupp oli tasud erinevate tööde ja teenuste eest. Sellest enamiku moodustavad töötasud paljude käsitöölade esindajatele – kõige sagedamini rätsepatele, kingseppadele, tiseritele, kangrutele ja kellasseppadele, aga ka sadulseppadele, õmblejannadele, parukategijatele, raamatuköitjatele ja ühel korral isegi kondiitritele. Huvitavamaks sellelaadseks väljaminekuks oli kahe portree maalida laskmine 1745. aastal, mis läks maksma 12 taalrit. Seejuures läks nende maalide raamimine maksma pea sama palju – 10 taalrit.⁶² 1748. aastal on 6 taalrit makstud muusikutele.⁶³ 2–3 korda aastas on tasutud Valga velskrile Swarzile või Helme koolmeistrile aadrilaskmise eest. Sageli on makstud ehitusmeistritele, tiseritele ja klaasijatele ehitustööde eest nii mõisas kui ka kirikus ja pastoraadis.⁶⁴ Vaid väikese osa mõisniku väljaminekutest moodustasid mõisateenistujate palgad. Palju suuremad summad kulusid erinevate ametimeeste – sekretäride, advokaatide ja notarite – tasudeks. Vähesel määral kulus raha ka posti-teenustele ning dokumentide koostamisele,

kopeerimisele ja tõlkimisele. Kuna pikemaid reise Riiga, Tallinna ja Eivere mõisa võeti ette postihobustega, tuli raha välja käia ka transpordi eest.

Lisaks kaupade ning tööde ja teenuste eest tasumisele kulus raha ka muule. Suurteks väljaminekuteks olid 1730. aastatel võlgade tagasimaksed ja Eivere mõisa ost. Maksud riigile, kirikule ja rüütelkonna kassasse moodustasid 4,9% rahalistest väljaminekutest. Märkimisväärne osa rahast on kulunud heategevuseks ja kingitusteks, millest tuleb eraldi juttu allpool. Raha kulus ka eluruumide rentimisele linnas, kuna de la Barredel puudus nii Riias kui Tallinnas oma maja. Riias viibiti üldiselt kaks korda aastas, pikemalt aasta alguses, Tallinnas käidi tavaliselt korra aastas. Mõnel aastal on raha nõudnud ka aitade üürimine linnas, et hoida mõisa vilja sobivate müügitingimuste saabumiseni. Vene vaskraha devalveerimiste tõttu, mis toimus 1740. aastatel, kaotas Christina de la Barre oma arvutuste kohaselt 145 taalrit ja 30 ööri.⁶⁵

Kui võrrelda de la Barrede perekonna rahalisi sissetulekuid ja väljaminekuid 16 aasta jooksul, siis selgub, et enamikel aastatel on kulutusi tehtud rohkem, kui raha on sisse tulnud. Perioodil 1733–1748 on raha laekunud 27 669, kulutatud aga 33 305 taalrit. Seega on bilanss 5636 taalriga negatiivne. Tekib küsimus, kuidas on saadud kulutada rohkem raha, kui seda on sisse tulnud. Üks seletusi võib olla asjaolu, et kaupu on ostetud võlgu.

⁶⁰ EAA, f. 1352, n. 1, s. 108, l. 22 (Perekond de la Barre sissetulekute ja väljaminekute raamat 1739–1748, 1748. a. sissekanne).

⁶¹ Nimelt on 1741. aastal ostetud kaupu Riias Jaani laadalt. – EAA, f. 1352, n. 1, s. 108, l. 7 (Perekond de la Barre sissetulekute ja väljaminekute raamat 1739–1748, 1741. a. sissekanne).

⁶² EAA, f. 1352, n. 1, s. 108, l. 15 (Perekond de la Barre sissetulekute ja väljaminekute raamat 1739–1748, 1745. a. sissekanne). – 1732. aastal oli de la Barrede valduses 15 portreemaali, 2 maali muul teemal ja 2 puitahvlile maalitud maali. Nende koguväärtuseks hindas Christina de la Barre kõigest 20 taalrit. – EAA, f. 1352, n. 1, s. 85, l. 10 (Oberst de la Barrest maha jäänud vallasvara nimistu, 28. juuli 1732).

⁶³ EAA, f. 1352, n. 1, s. 108, l. 22 (Perekond de la Barre sissetulekute ja väljaminekute raamat 1739–1748, 1748. a. sissekanne).

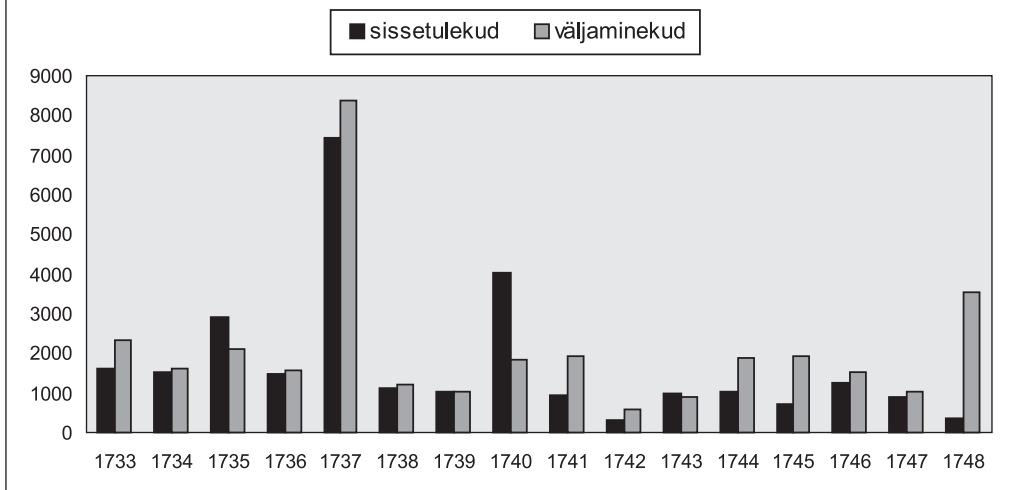
⁶⁴ Arveraamatutest selgub, et Härgmäe kiriku juures toimusid ulatuslikud ehitustööd 1730-ndate esimesel poolel, 1733. aastal alustati uue aida ehitust Karki mõisas, 1738. aastal toimusid ehitustööd Härgmäe pastoraadis ja 1740. aastate algul ehitati Karki mõisas veskit.

⁶⁵ EAA, f. 1352, n. 1, s. 108, l. 16 ja 18 (Perekond de la Barre sissetulekute ja väljaminekute raamat 1739–1748, 1745. ja 1746. a. sissekanded). – Pideva inflatsiooni tõttu oli Vene riigivõimudel raske vaskraha nominaalväärtuses (32 rubla puud) käibes hoida ja, arvestades turukurssi, alandati viiekopikaliste vaskrahade nominaalväärtust 1744. aastal neljale, 1745. aastal kolmele ja 1746. aastal kahele kopikale. (M. Laur. Eesti ala valitsemine 18. sajandil, lk. 168)

Nimelt kujunes juba 17. sajandil suurkaupmeeste peamiseks abinõuks mõisnike oma kindlaks klientuuriks kinnistamisel kauba müümine krediiti, kusjuures tagatiseks oli mõisa järgmise aasta viljasaak.⁶⁶ Mõisnik saatis kaupmehele nimekirja soovitud kaupade kohta ja kaupmees saatis vastu kaubad koos arvega.⁶⁷ Arve tasuti kas rahas või naturaalan-

damites siis, kui mõisal selleks vahendeid oli. Christina de la Barre võis kaupmeestelt võlgu saadud kaubad kanda arveraamatusse, kuid ressursside puudusel nende eest tasumist üha edasi lükata. Selle võimaluse poolt näib rääkivat asjaolu, et 1750. aasate algul puhkenud kohtutüli ajal oli Christina de la Barre võlgu 3435 taalri ja 646 rubla ulatuses.⁶⁸

Mõisnikeperekond de la Barre rahalised sissetulekud ja väljaminekud 1733–1748 (albertustaalrites)

Mõisniku toidulaud

Üldiselt on toidukaupadele kulunud rahasummad suhteliselt väikesed (ca 5% kogu rahalisest väljaminekust), sest enamik igapäevasest toidust tuli mõisa enda majapidamisest. Suuremates kogustes on ostetud vaid soola, mida ilmselt vahendati ka talupoegadele. Sageli on ostetud ka soolakala (lõhe, heeringas, tursk, silk) ja juustu (ka Hollandi juustu). Siiski on rõhku pandud toiduvaliku eksootilisusele ja

mitmekesisusele. Igal aastal on ostetud lõunamaiseid puuvilju – kõige sagedamini sidruneid, kuid ka apelsine ja pomerantse. Näiteks 1732. aasta 29. juunil osteti 100 sidrunit ja 50 apelsini, mis olid ilmselt mõeldud Robert Friedrich de la Barre peiete tarvis.⁶⁹ Harvemini on ostetud õunu ja pirne. Söödud on ka austreid, karpe (*muscheln*), kaaviari (*caviar*), kastaneid (*castanien*), oliive ja kappareid (*capers*). Raha on kulunud erinevate pähklite, vürtside ja rosinat ostuks.

⁶⁶ O. Liiv. Maakaubandusest ja ülesostust Eestis Rootsi aja lõpul. – Ajalooline Ajakiri 1934, nr. 1, Tartu, lk. 5–6.

⁶⁷ G. Etzold. Seehandeln und Kaufleute in Reval nach den Frieden von Nystad bis zur Mitte des 18. Jahrhunderts. – Wissenschaftliche Beiträge zur Geschichte und Landeskunde Ostmitteleuropas. 99. Marburg, Lahn, 1975, lk. 211.

⁶⁸ EAA, f. 1352, n. 1, s. 8 (Kärku ja Turna mõisate hindamisakt, mustand).

⁶⁹ EAA, f. 1352, n. 1, s. 107, l. 2 (Perekond de la Barre sissetulekute ja väljaminekute raamat 1732–1738, 1732. a. sissekanne).

Kõige selle kõrvale joodi ohtralt välismaa veine. Kõige sagedamini on ostetud Prantsuse veini (*franz wein*), harvemini reinveini (*reinwein*). Ühe ankruga Prantsuse veini hinnaks oli keskmiselt 5 taalrit, reinveini oli tunduvalt kallim – 22 kuni 24 taalrit ankur. Sageli on tarvitatud ka sektit ja *frontiniack'i*, harvemini Burgundia veine (*burgundi wein*). 1740. aastal on 2 taalri eest ostetud 2 pudelit šampanjat.⁷⁰ Kangemast alkoholist osteti peamiselt Prantsuse brändit (*franz brantwein*, hind 5-9½ taalrit ankur).

1720.–1730. aastatel suurenes kohvi ja tee tarbimine Euroopas hüppeliselt.⁷¹ Neist sai hea tooni näitaja ja kõrgkihtide igapäevaelu lahutamatu osa. Kuna uue kombe kohaselt tarvitati neid jooke koos suhkruga, siis kasvas oluliselt ka suhkru tarbimine.⁷² Samuti peeti teed ja kohvi väga tervislikeks jookideks. Ka Christina de la Barrele soovitasid tema arstid erinevate tervisehädade puhul juua ohtralt teed (eriti just külma teed), kohvi ja ka veini.⁷³ Ilmselt on see üks põhjuseid, miks kulutused kohvi, tee ja suhkru ostmiseks olid regulaarsed ja üsna suured. Näiteks 1739. aastal osteti 14 taalri eest 56 naela (*ca* 30 kg) kohvi ja kolme taalri eest kolm naela (*ca* 1,2 kg) teed. Teesortidest on esindatud *Thee de Boy* ja roheline tee. Naela kohvi hind kõikus 20–30 ööri vahel. Nael teed oli tunduvalt kallim – üks kuni 2½ taalrit. Nael suhkrut maksis keskmiselt 16 ööri. Šokolaadi, mis 18. sajandil

oli samuti kõrgkihtide seas populaarne jook, on ostetud vaid ühel korral.⁷⁴

Heategevus

Christina de la Barre tegeles väga aktiivselt heategevusega. Selle taga võib näha nii tema pietistlikke vaateid kui ka mõisniku paternalistlikku hoolitsust oma alamate eest. Mõnel aastal on annetustena välja jagatud summad olnud märkimisväärselt suured. Näiteks 1737. aastal on antud lätikeelse Piibli taastrüki toetuseks 150 taalrit,⁷⁵ lisaks toetatud Tallinnas üht tulekahjus vara kaotanud perekonda 20 taalriga.⁷⁶ Mitmel korral on suuri annetusi tehtud puudust kannatavatele inimestele (*not leidend/bedürftigen*). Arvestades annetuste suurust (kuni 80 taalrit korraga), on tõenäoline, et raha pole jagatud mitte üksikisikutele, vaid see on antud hooldekandeaustuste käsutusse. Toetatud on ka kirikuid ja koole. 1747. aastal on ühe Narva ja ühe Peterburi kiriku korjanduse (*kirchen coлект*) heaks annetatud kokku kuus taalrit.⁷⁷ Samal aastal on 24 taalriga toetatud üht jutlustajat (*prediger*).⁷⁸ Ühe kuni nelja taalriga on suurte kirikupühade puhul toetatud Härgmäe kogudust. 1740. aastal on Paide saksa koolile annetatud viis rubla.⁷⁹ Nagu selgub Paide pastori aruandest Christina de la Barrele, kulutati see raha koolilastele raamatute soetami-

⁷⁰ EAA, f. 1352, n. 1, s. 108, l. 6 (Perekond de la Barre sissetulekute ja väljaminekute raamat 1739–1748, 1740. a. sissekannne).

⁷¹ Põhja-Saksamaal langes kohvi hind järsult 1720. aastatel. Sajandi keskel oli kohvi joomine levinud juba ka keskklassi hulgas ja maal. (A. Tering. Eesti-, liivi- ja kuramaalased Euroopa ülikoolides 1561–1798. Tartu, 2008, lk. 534–535) Tee tarbimine hakkas kiiresti kasvama pärast seda, kui 1720.–1730. aastatel oli alanud otsekaubandus Hiina ja Euroopa vahel. (F. Braudel. The Structures of Everyday Life. Civilization & Capitalism 15th – 18th Century. Berkeley, Los Angeles, 1992, lk. 251).

⁷² W. D. Smith. Consumption and the making of respectability, 1600–1800, lk. 121–130.

⁷³ EAA, f. 1351, n. 1, s. 34 (J. G. Himseli kiri C. de la Barrele, Riia, 10. jaanuar 1735; J. G. Himseli kiri C. de la Barrele, Riia, 25. juuni 1738); EAA, f. 1352, n. 1, s. 38 (N. Martini kiri C. de la Barrele, 18. mai 1737).

⁷⁴ EAA, f. 1352, n. 1, s. 108, l. 9 (Perekond de la Barre sissetulekute ja väljaminekute raamat 1739–1748, 1742. a. sissekannne).

⁷⁵ EAA, f. 1352, n. 1, s. 107, l. 28 (Perekond de la Barre sissetulekute ja väljaminekute raamat 1732–1738, 1737. a. sissekannne).

⁷⁶ Samas, l. 26 (1737. a. sissekannne).

⁷⁷ EAA, f. 1352, n. 1, s. 108, l. 19 ja 20 (Perekond de la Barre sissetulekute ja väljaminekute raamat 1739–1748, 1747. a. sissekannne).

⁷⁸ Samas, l. 20 (1747. a. sissekannne).

⁷⁹ Samas, l. 5 (1740. a. sissekannne).

seks – viie rubla eest saadi viis Piiblit, kolm lauluraamatut ja kolm katekismust ning 32 kopikat jäi ülegi.⁸⁰ Väikeste summadega, 10 ööri kuni ühe taalriga on toetatud vaeseid talupoegi ja kerjuseid. Sellistel juhtudel on Christina de la Barre kasutanud väljendit 'almust andma' – *almossen geben*. Mitmel korral on märgitud, et almust on jagatud kiriku juures või kiriku ees. Vähemalt viiel korral on mõisaproua kinni maksnud vaeste talupoegade matused. Eriti suur summa, 6 $\frac{3}{4}$ taalrit, on kulunud vaese Toomase (*armen Thomas*) matusteks,⁸¹ samas ühe hüljatud talulapse muldasängitamine on mõisaprouale maksma läinud vaid 24 ööri.⁸²

Väga sageli on mõisaproua erinevate sündmuste ja pühade puhul kinkinud raha endast madalamal positsioonil olevatele isikutele – teenijatele, käsitöölistele, talupoegadele jne. Eriti tihti, vahel koguni üle kolme korra aastas on raha kingitud laste ristsete puhul. Kingituse suuruseks on sellistel puhkudel olnud üks kuni kaks taalrit. Raha on kingitud ka pulmadeks. Näiteks 1744. aastal on pulmadeks raha kingitud kolmele talupojale, kõigile kaks taalrit.⁸³ Mõisateenija Eddele on pulmade puhul kingitud 6 $\frac{3}{4}$ taalrit.⁸⁴ Mitmel korral on raha kingitud koolmeistrile. Esineb ka sissekandeid, kus raha kinkimise põhjust ei ole välja toodud. Sellistel juhtudel võib tegu olla altkäemaksuga. Näiteks paaril kor-

ral on raha antud kontoritöötajatele (*contoir knecht*). Väga suurele altkäemaksule viitab üks arveraamatu sissekanne: *an den Revisor und seinen Knecht discretie* – 22 [taalrit].⁸⁵

Korraliku pietistina hoolitses Christina de la Barre nii enda kui ka oma alamate vaimuelu eest. Seda näitavad sagedased ja suured kulutused raamatutele. Nagu selgub Karki mõisa raamatukogu kataloogist, ostis Christina de la Barre oma perekonna tarvis peamiselt pietistlike autorite Johann Arndti, August Hermann Francke, Johann Jacob Rambachi, Johann Anastasius Freilinghauseni jt. teoseid.⁸⁶ Suurem osa raamatutele kulunud rahast on siiski läinud erinevate maakeelsete raamatute (*allerhandt undeutsche bücher*) ostuks, mida ilmselt jagati talupoegadele tasuta. Kohe pärast Eivere mõisa ostu 1737. aastal on suurejooneliselt ette võetud sealsete laste haridusolude parandamine – kokku 50 talulapsele on mõisa kulul välja jagatud 40 aabitsat (*ABC bücher*), 36 katekismust, 27 Uut Testamenti, 47 lauluraamatut, 22 Piiblit ja 30 hingehooldusraamatut (*ordnung des heils*).⁸⁷ Arveraamatute alusel võib öelda, et veel suuremates kogustes on ostetud lätikeelseid raamatuid. Eriti suurel hulgal on soetatud 1739. aastal teist korda välja antud lätikeelset Piiblit, mille ilmumist Christina ise oli toetanud.⁸⁸ Näiteks 1740. ja 1742. aastal osteti kokku 79 $\frac{1}{2}$ taalri eest 260 lätikeelset Piiblit.⁸⁹

⁸⁰ EAA, f. 1352, n. 1, s. 110, l. 48 (Paide pastor Bornwasseri aruanne saksa koolile annetatud raha kasutamise asjus, 1740).

⁸¹ EAA, f. 1352, n. 1, s. 107, l. 10 (Perekond de la Barre sissetulekute ja väljaminekute raamat 1732–1738, 1734. a. sissekanne).

⁸² Samas, l. 33 (1738. a. sissekanne).

⁸³ EAA, f. 1352, n. 1, s. 108, l. 13 (Perekond de la Barre sissetulekute ja väljaminekute raamat 1739–1748, 1744. a. sissekanne).

⁸⁴ Samas, l. 9 (1742. a. sissekanne).

⁸⁵ Samas, l. 21 (1748. a. sissekanne).

⁸⁶ EAA, f. 1352, n. 1, s. 90. (Karki mõisa raamatukogu kataloog ja väärisesemete nimistu, ca 1736). Selles raamatute loendis on kokku 224 köidet raamatuid. Nendest 45 kuulusid Christina de la Barre vanemale tütrele Renata Johannale, 15 keskmisele tütrele Anna Elisabethile ja 11 noorimale tütrele Ulrika Elionorale. Raamatute väljaandmis aastad jäävad ajavahemikku 1560–1736. Ilmaliku sisuga teoseid oli raamatukogus ligi 40%.

⁸⁷ EAA, f. 1352, n. 1, s. 61 (Eivere mõisa koolilaste nimistu, kes mõisa kulul tasuta raamatuid ja toitu said, 1737). – Huvitav on siinkohal märkida, et 1737. aastal puudus veel eestikeelne Piibel.

⁸⁸ Ilmselt pole seegi juhus, et lätikeelse Piibli teisele väljaandele kirjutas eessõna Härgmäe pastor (1730–1739) ja de la Barrede perekonnatuttav Friedrich Bernhard Blaufuss (M. Laur. Pietism 18. sajandi Baltikumis, lk. 165).

⁸⁹ EAA, f. 1352, n. 1, s. 108, l. 8 (Perekond de la Barre sissetulekute ja väljaminekute raamat 1739–1748, 1742. a. sissekanne).

Kokkuvõtteks

Nagu nägime, kõikus mõisnikeperekond de la Barre rahaliste sissetulekute suurus aastate lõikes väga tugevalt. Stabiilseimateks sissetulekuallikateks olid rukki hulgimüük Tallinna ja Riia kaupmeestele ning õlle, viina ja tubaka jaemüük mõisa kõrtsides. Valdav osa teenitud rahast läks mõisnikuperekonna isiklikuks tarbimiseks, seejuures on märgatavalt suuri kulutusi tehtud nn. luksuskaupade – moodsate jookide, nagu tee ja kohvi, hinnaliste tekstiilide ja karusnahkade, ehete, kallite ravimite jne. – ostuks. Mõisa administratiivkulud, peamiselt mõisateenistujate palgad ja erinevad maksud moodustasid suhteliselt väikese osa rahalistes väljaminekutes. Kulutused tootmisvahenditele ja tootmise laiendamisele (kui välja jätta Eivere mõisa ost) olid juhuslikku laadi ja väikesed. Esile tuleb tõsta Christina de la Barre tegevust talurahva haridusolude parandamisel ja heategevuses, mis nõudis regulaarseid ja küllaltki suuri rahalisi väljaminekuid.

Artikkel on kirjutatud ETF grandil nr. 8209 toel.

Hannes Vinnal

(1987)

Lõpetanud Tartu Ülikooli filosoofiateaduskonnas bakalaureuseastme 2009. aasta kevadel, praegu jätkab õpinguid magistrantuuris. Peamine uurimisvaldkond: kaubalis-rahaliste suhete ja turumajanduse areng Läänemere-ruumis 17.–19. sajandil ja sellega seotud kultuurilised protsessid, eriti muutused inimeste igapäevaelus ja mentaliteedis.